

آینده نگری گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی در مناطق شهری آذربایجان غربی و راهبردهای مدیریتی آن

دکتر رحیم سرور

دانشیار و عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهری
(مسئول مکاتبات)

مجید روستا

مدیر کل دبیر خانه ستاد ملی توانمند سازی و ساماندهی
سکونتگاه‌های غیر رسمی کشور

حسن حسینی امینی

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری

چکیده

یکی از معضلات مدیریت شهری استان آذربایجان غربی تجربه روند رشد سریع شهرنشینی در سه دهه اخیر و به تبع آن شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی (مناطق حاشیه نشین) به لحاظ ضعف‌های ساختاری متعدد - از حوزه‌های اقتصادی گرفته تا مدیریت شهری - می‌باشد، افزایش قریب به یک میلیون نفر دیگر به جمعیت فعلی استان تا سال ۱۴۰۵ زنگ خطری برای مدیریت و برنامه ریزی شهری آن می‌باشد.

روش این پژوهش از نوع آماری - تحلیلی می‌باشد. نتایج سرشماری ۵۰ سال اخیر استان مورد تحلیل قرار گرفته و سپس براساس تحلیل روند و کاربست مدل‌های آماری، جمعیت استان برای [سال] ۱۴۰۵ پیش بینی شده و بر آن اساس تصویری از نیاز به مسکن و رشد سکونتگاه‌های غیررسمی استان برای [سال] ۱۴۰۵ ارائه شده است.

کمبود مسکن، بد مسکنی، آلودگی محیط زیست، پایین آمدن احساس امنیت، گسترش فقر، بیکاری، و به طور کلی کاهش ارزش‌های زندگی شهری تنها بخشی از تبعات رو به رشد پدیده سکونتگاه‌های غیررسمی در استان می‌باشد که در صورت عدم کاربست مدیریت راهبردی و توافق بر سر اجرای دقیق محورهای مصوب برنامه پنجم توسعه استان ابعاد وسیعتری خواهد گرفت.

واژگان کلیدی

سکونتگاه‌های غیررسمی، مدیریت شهری، راهبردهای مدیریتی، جمعیت شهری

مقدمه

دیدگاه‌ها و مستندات قانونی مختلف، جمعیت سکونتگاه‌های غیررسمی ایران را بین ۴/۵ تا ۶/۵ میلیون نفر تخمین زده‌اند (جوهری پور ۱۳۸۵) همچنین براساس اطلاعات وزارت مسکن و شهرسازی حدود ۲۰ درصد جمعیت مراکز استان‌ها در سکونتگاه‌های غیررسمی به سر می‌برند که شامل حدود ۱۰ الی ۱۵ درصد مساحت این شهرها می‌شود. همان‌گونه که در سند ملی توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی کشور آمده است، (وزارت مسکن و شهرسازی ۱۳۸۳) اسکان غیررسمی و پیدایش و گسترش محلات فرودست شهری جلوه‌ای از فقر است که به طور عمده ناشی از نارسایی سیاست‌های دولتی، ناهماهنگی در مدیریت‌های شهری و عدم جامع‌نگری برنامه‌های توسعه شهری و بی‌توجهی به نیاز مسکن اقشار کم درآمد درگذار شهرنشینی شتابان است.

جامعه شهری کشور در نیم قرن اخیر بنا به علل متعدد روند نسبتاً سریعی از رشد شهرنشینی را فراتر از ظرفیت‌های خود تجربه کرده است و به رغم تصویب سند ملی توانمندسازی و عزم دولت و مجموعه وزارتخانه‌های عضو ستاد ملی توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی و تهیه انواع طرح‌ها هنوز تا رفع کامل معضلات موجود در این زمینه راه نسبتاً طولانی در پیش است چالشی که در این بین اثرات اقدامات را کم اثر ساخته و به باز تولید سکونتگاه‌های غیررسمی کمک می‌کند، تداوم روند رشد جمعیت، گسترش افقی شهرها و نارسایی در مدیریت‌های شهری می‌باشد که ضرورت دارد با نگرشی راهبردی نسبت به رفع آنها اقدام نمود. در این راستا و بمنظور ارائه تصویری از روند یک نمونه موردی جامعه شهری استان آذربایجان غربی انتخاب شده است تا با تحلیل آمارهای جمعیتی و روند شهرنشینی، تصویری از آینده‌نگری رشد سکونتگاه‌های غیررسمی به‌مراه راهبردهای الزامی برای مدیریت توسعه استان و جامعه شهری ارائه گردد تا مبنایی برای مطالعات بعدی قرار گیرد

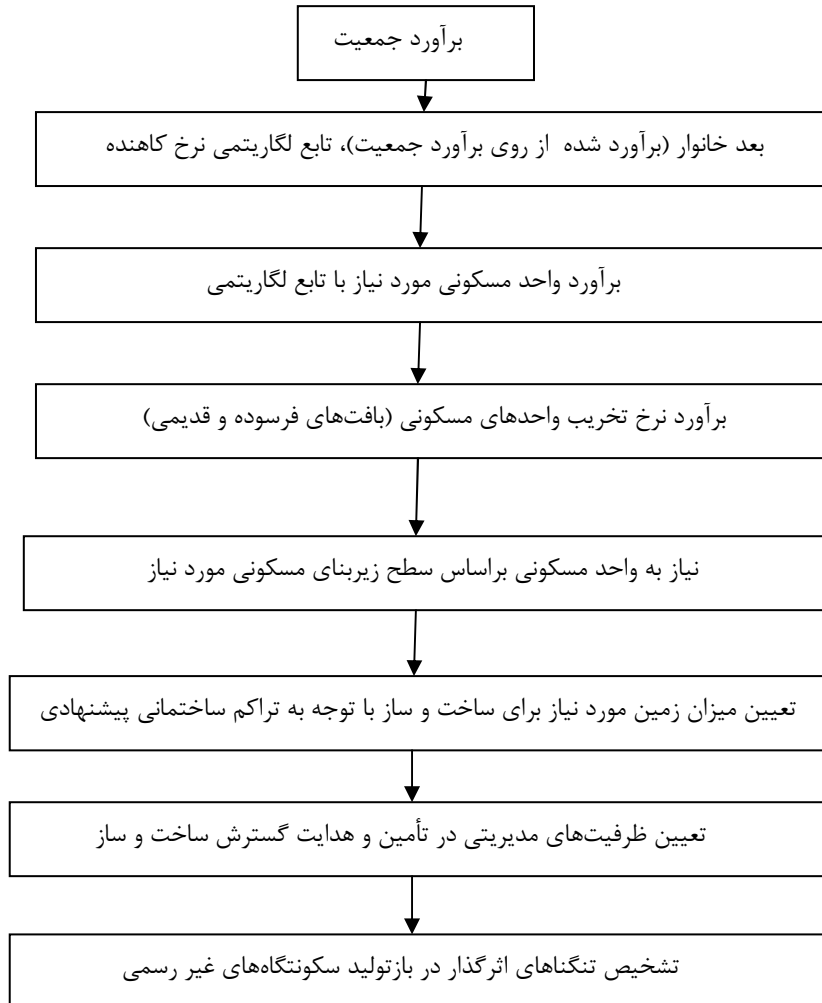
جامعه آماری و روش پژوهش

این پژوهش از نوع کاربردی - توسعه‌ای و جامعه آماری آن مراکز شهری استان آذربایجان غربی با تأکید بر سکونتگاه‌های غیر رسمی می‌باشد. داده‌های آماری، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران در طی ۵۰ سال اخیر می‌باشد. روش پژوهش از نوع آماری - تحلیلی و برای تدقیق نتایج از بازبدهی‌های میدانی نیز استفاده شده است. نرم‌افزار مورد

استفاده اکسل (Excel) بوده و مدل مفهومی پژوهش در نمودار شماره یک نشان داده شده است.

نمودار (۱): بررسی روند گذشته و وضعیت کنونی جمعیت و شهرنشینی

تحولات جمعیت کل استان

استان آذربایجان غربی با ۳۷۴۶۳ کیلومتر مربع و ۲۸۷۳۴۵۹ نفر جمعیت بترتیب سیزدهمین و هشتمین استان کشور از نظر مساحت و جمعیت می‌باشد که با ۱۴ شهرستان، ۳۶ شهر ۱۰۹ دهستان و ۳۷۲۸ آبادی در سرشماری ۱۳۸۵ مورد سرشماری قرار می‌گیرد. مقایسه

اطلاعات آماری
سال دوم
شماره دوم
تابستان ۱۳۸۹

جدول (۱): مقایسه نرخ رشد جمعیتی استان با کشور

دوره	نرخ رشد ۱۳۶۵-۷۵	نرخ رشد ۱۳۷۵-۸۵	نرخ رشد ۱۳۶۵-۸۵
نرخ رشد جمعیت استان	۲/۲۹	۱/۴۲	۱/۸۵
نرخ رشد جمعیت کشور	۱/۹۶	۱/۶۱	۱/۷۹

منبع: براساس محاسبات نگارنده از نتایج سرشماری

رشد جمعیت استان با کشور طی دوره ۱۳۶۵-۸۵ نشان می‌دهد که نرخ رشد جمعیت استان در این دوره بیشتر از نرخ رشد جمعیت کشور بوده است و سهم جمعیت استان از جمعیت کل کشور از ۴/۳ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۴/۰۸ در سال ۱۳۸۵ رسیده است. میزان افزایش جمعیت استان از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ در جدول شماره ۲ آورده شده است.

براساس آمارهای فوق جمعیت استان از حدود ۷۰۰ هزار نفر در سال ۱۳۳۵ به حدود ۳ میلیون نفر در ۱۳۸۸ رسیده است به عبارت دیگر هر ده سال بطور میانگین حدود ۵۰۰ هزار نفر و هر سال حدود ۵۰ هزار نفر به کل جمعیت استان افزوده شده است.

تحولات جمعیت شهر نشین استان

برای امکان مقایسه تحولات جمعیتی شهرستانها ابتدا نسبت به بازسازی کل محدوده‌های شهرستانی در ادوار ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵، براساس تقسیمات سیاسی- اداری ۱۳۸۵ اقدام شده است. سپس با تثبیت محدوده‌ها نسبت به محاسبه دقیق جمعیت هر شهرستان و روند تغییرات آن براساس جدول شماره ۳ اقدام شده است.

جدول (۲): میزان جمعیت استان و روند افزایش آن از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵

جمعیت استان	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵
	۷۲۱۱۳۶	۱۰۸۷۱۸۲	۱۴۰۷۶۰۴	۱۹۹۰۸۰۰	۲۴۹۶۳۲۰	۲۸۷۳۴۵۹

نرخ رشد	۱۳۳۵-۴۵	۱۳۴۵-۵۵	۱۳۵۵-۶۵	۱۳۶۵-۷۵	۱۳۷۵-۸۵
	۴/۲	۲/۶	۳/۴	۲/۲	۱/۴

منبع: براساس محاسبات نگارنده از نتایج سرشماری

همانگونه که در جدول شماره ۳ ملاحظه می‌شود شهرستان‌های ارومیه، خوی، میاندوآب، طی دوره‌های مورد بررسی بیشترین تعداد جمعیت را دارا می‌باشند. براساس جدول مذکور، جدول شماره ۴ استخراج شده است که درصد شهرنشینی و تحولات آن را در طول ۳۰ سال اخیر به تفکیک شهرستان نشان می‌دهد. با استفاده از دو جدول مذکور و نیز سایر نتایج سرشماری، جدول شماره ۵ استخراج شده که تحولات جمعیت شهری و روستایی استان را در طول ۵۰ سال اخیر نشان می‌دهد.

• تحلیل آمار و اطلاعات جداول تهیه شده نتایج زیر را ارائه می‌دهد:

۷ جمعیت استان از حدود ۷۰۰ هزار نفر در سرشماری ۱۳۳۵ به بیش از ۳ میلیون نفر^۱ در سال ۱۳۸۸ افزایش یافته است که حکایت از افزایش سالانه حدود ۵۰ هزار نفر به جمعیت استان دارد.

جدول (۳): تعداد کل جمعیت شهرستان‌های استان طی دوره ۸۵-۱۳۶۵

شهرستان	۱۳۶۵			۱۳۷۵			۱۳۸۵		
	روستایی	شهری	کل	روستایی	شهری	کل	روستایی	شهری	کل
ارومیه	۲۲۸.۴۶۹	۳۱۰.۵۶۷	۵۳۹.۰۳۶	۲۷۸.۳۳۵	۴۴۶.۶۷۳	۷۲۵.۰۰۸	۲۵۷.۰۸۷	۵۹۶.۱۱۷	۸۷۱.۲۰۴
پیرانشهر	۴۳.۲۸۹	۱۴.۶۱۷	۵۷.۹۰۶	۵۱.۶۶۷	۳۵.۰۵۴	۸۶.۷۲۱	۵۳.۲۷۳	۵۹.۷۲۱	۱۱۲.۹۹۴
خوی	۱۲۸.۱۷۲	۱۳۹.۶۷۵	۲۶۷.۸۴۷	۱۴۲.۶۱۵	۱۸۰.۵۷۹	۳۲۳.۱۹۴	۱۵۴.۱۸۸	۲۱۵.۸۸۴	۳۷۰.۰۷۲
سردشت	۵۴.۱۵۸	۲۰.۲۹۳	۷۴.۴۵۱	۵۴.۰۰۰	۳۹.۱۶۸	۹۳.۱۶۸	۵۵.۱۱۶	۵۰.۴۵۳	۱۰۵.۵۶۹
سلماس	۷۰.۷۲۱	۵۷.۱۱۹	۱۲۷.۸۴۰	۸۳.۶۷۶	۷۲.۸۸۲	۱۵۶.۵۵۸	۹۳.۷۶۴	۸۹.۶۱۷	۱۸۳.۳۸۱
ماکو	۸۴.۷۵۳	۴۵.۹۲۲	۱۳۰.۶۷۵	۹۳.۹۲۴	۶۵.۶۲۷	۱۵۹.۵۵۱	۹۶.۱۶۷	۸۰.۲۴۴	۱۷۶.۴۱۱
مهاباد	۵۵.۰۸۲	۸۰.۲۵۵	۱۳۵.۳۳۷	۶۳.۸۲۵	۱۰۷.۷۹۹	۱۷۱.۶۲۴	۶۵.۲۶۹	۱۳۵.۷۸۰	۲۰۱.۰۴۹
میاندوآب	۱۱۳.۶۲۵	۷۸.۸۶۶	۱۹۲.۴۹۱	۱۲۱.۹۹۲	۱۰۱.۲۸۸	۲۲۳.۲۸۰	۱۲۱.۱۴۹	۱۲۶.۱۵۸	۲۴۷.۳۰۷
نقده	۴۱.۹۰۶	۵۷.۸۹۱	۹۹.۷۹۷	۳۸.۶۵۲	۷۱.۶۰۴	۱۱۰.۲۵۶	۳۷.۰۴۲	۸۱.۴۷۴	۱۱۸.۵۱۶
بوکان	۴۹.۸۴۳	۷۸.۸۳۷	۱۲۸.۶۸۰	۵۴.۵۷۶	۱۲۰.۹۶۵	۱۷۵.۵۴۱	۵۲.۶۱۹	۱۵۱.۶۸۹	۲۰۴.۳۰۸
شاهین دژ	۵۱.۷۸۲	۲۶.۵۰۲	۷۸.۲۸۴	۵۳.۶۳۸	۳۷.۵۲۰	۹۱.۱۵۸	۴۵.۹۳۵	۴۴.۲۴۷	۹۰.۱۸۲
تکاب	۴۲.۸۰۶	۳۲.۶۹۴	۷۵.۵۰۰	۴۲.۳۳۲	۴۲.۵۹۶	۸۴.۹۰۱	۳۸.۲۳۱	۴۴.۰۴۳	۸۲.۲۷۴
اشنویه	۲۳.۴۸۵	۱۹.۰۰۳	۴۲.۴۸۸	۲۶.۳۷۶	۲۵.۵۹۵	۵۱.۹۷۱	۳۱.۴۳۱	۳۳.۱۲۰	۶۴.۵۵۱
چالدران	۳۰.۲۷۸	۱۰.۱۹۰	۴۰.۴۶۸	۲۸.۵۷۶	۱۴.۸۱۲	۴۳.۳۸۸	۲۹.۲۳۴	۱۶.۴۰۷	۴۵.۶۴۱

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ (محاسبات نگارنده)

جدول (۴): تعداد جمعیت و درصد شهرنشینی به تفکیک شهرستان و تغییرات آن

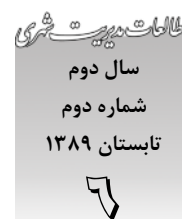
شهرستان	۱۳۶۵			۱۳۷۵			۱۳۸۵		
	جمعیت شهری	جمعیت کل	درصد شهرنشینی	جمعیت شهری	جمعیت کل	درصد شهرنشینی	جمعیت شهری	جمعیت کل	درصد شهرنشینی
ارومیه	۳۱۰۵۶۷	۵۳۹۰۳۶	۵۷	۴۴۶۶۷۳	۷۲۵۰۰۸	۶۱.۶۱	۵۹۶۰۱۱۷	۸۷۱۰۲۰۴	۶۸.۴۲
پیرانشهر	۱۴۶۱۷	۵۷۹۰۶	۲۵.۲۴	۳۵۰۵۴	۸۶۰۷۲۱	۴۰.۴۲	۵۹۰۷۲۱	۱۱۲۰۹۹۴	۵۲.۸۵
خوی	۱۳۹۶۷۵	۲۶۷۰۸۴۷	۵۲.۱۵	۱۸۰۵۷۹	۳۲۳۰۱۹۴	۵۵.۸۷	۲۱۵۰۸۸۴	۳۷۰۰۰۷۲	۵۸.۳۴
سردشت	۲۰۰۲۹۳	۷۴۰۴۵۱	۲۷.۲۶	۳۹۰۱۶۸	۹۳۰۱۶۸	۴۲.۰۴	۵۰۰۴۵۳	۱۰۵۰۵۶۹	۴۷.۷۹
سلماس	۵۷۰۱۱۹	۱۲۷۰۸۴۰	۴۴.۶۸	۷۲۰۸۸۲	۱۵۶۰۵۵۸	۴۶.۵۵	۸۹۰۶۱۷	۱۸۳۰۳۸۱	۴۸.۸۷
ماکو	۴۵۰۹۲۲	۱۳۰۰۶۷۵	۳۵.۱۴	۶۵۰۶۲۷	۱۵۹۰۵۵۱	۴۱.۱۳	۸۰۰۲۴۴	۱۷۶۰۴۱۱	۴۵.۴۹
مهاباد	۸۰۰۲۵۵	۱۳۵۰۳۳۷	۵۹.۳۰	۱۰۷۰۷۹۹	۱۷۱۰۶۲۴	۶۲.۸۱	۱۳۵۰۷۸۰	۲۰۱۰۰۴۹	۶۷.۵۴
میاندوآب	۷۸۰۸۶۶	۱۹۲۰۴۹۱	۴۰.۹۷	۱۰۱۰۲۸۸	۲۲۳۰۲۸۰	۴۵.۳۶	۱۲۶۰۱۵۸	۲۴۷۰۳۰۷	۵۱.۰۱
نقده	۵۷۰۸۹۱	۹۹۰۷۹۷	۵۸.۰۱	۷۱۰۶۰۴	۱۱۰۰۲۵۶	۶۴.۹۴	۸۱۰۴۷۴	۱۱۸۰۵۱۶	۶۸.۷۵
بوکان	۷۸۰۸۳۷	۱۲۸۰۶۸۰	۶۱.۲۷	۱۲۰۰۹۶۵	۱۷۵۰۵۴۱	۶۸.۹۱	۱۵۱۰۶۸۹	۲۰۴۰۳۰۸	۷۴.۲۵
شاهین دژ	۲۶۰۵۰۲	۷۸۰۲۸۴	۳۳.۸۵	۳۷۰۵۲۰	۹۱۰۱۵۸	۴۱.۱۶	۴۴۰۲۴۷	۹۰۰۱۸۲	۴۹.۰۶
تکاب	۳۲۰۶۹۴	۷۵۰۵۰۰	۴۳.۳۰	۴۲۰۵۹۶	۸۴۰۹۰۱	۵۰.۱۴	۴۴۰۴۳	۸۲۰۲۷۴	۵۳.۵۳
اشنویه	۱۹۰۰۰۳	۴۲۰۴۸۸	۴۴.۷۳	۲۵۰۵۹۵	۵۱۰۹۷۱	۴۹.۲۵	۳۳۰۱۲۰	۶۴۰۵۵۱	۵۱.۳۱
چالدران	۱۰۰۱۹۰	۴۰۰۴۶۸	۲۵.۱۸	۱۴۰۸۱۲	۴۳۰۳۸۸	۳۴.۱۴	۱۶۰۴۰۷	۴۵۰۶۴۱	۳۵.۹۵

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ (محاسبات نگارنده)

جمعیت شهری استان از ۱۶۰ هزار نفر به بیش از ۱,۷۰۰,۰۰۰ نفر در طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ افزایش یافته است (حدود ۱۰ برابر) حال آنکه جمعیت روستانشین استان از ۵۶۰ هزار نفر در سال ۱۳۳۵ به ۱,۱۴۵,۰۰۰ نفر در سال ۱۳۸۵ رسیده است. (کمتر از ۲ برابر) بیشترین میزان افزایش جمعیت شهرنشین متعلق به شهرهای ارومیه، بوکان، خوی و میاندوآب می‌باشد.

با استفاده از دو جدول مذکور و نیز سایر نتایج سرشماری، جدول شماره ۵ استخراج شده که تحولات جمعیت شهری و روستایی استان را در طول ۵۰ سال اخیر نشان می‌دهد.

• تحلیل آمار و اطلاعات جداول تهیه شده نتایج زیر را ارائه می‌دهد:

جدول (۵): شناخت تحولات جمعیت شهر نشین و روستا نشین استان

سال	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۶	۱۳۷۵	۱۳۸۵
جمعیت شهر نشین	۱۶۰۹۹۸	۲۷۷۶۴۶	۴۴۶۷۱۴	۹۰۲۲۹۹۹	۹۷۲۴۳۱	۱۷۲۴۹۵۴
جمعیت روستا نشین	۵۶۰۱۳۸	۸۰۹۵۳۶	۹۶۰۸۹۰	۱۰۶۸۵۱۲	۱۱۳۴۱۸۴	۱۱۴۸۵۰۵

منبع: محاسبات نگارنده

جمعیت استان از حدود ۷۰۰ هزار نفر در سرشماری ۱۳۳۵ به بیش از ۳ میلیون نفر^۲ در سال ۱۳۸۸ افزایش یافته است که حکایت از افزایش سالانه حدود ۵۰ هزار نفر به جمعیت استان دارد.

جمعیت شهری استان از ۱۶۰ هزار نفر به بیش از ۱,۷۰۰,۰۰۰ نفر در طی سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵ افزایش یافته است (حدود ۱۰ برابر) حال آنکه جمعیت روستا نشین استان از ۵۶۰ هزار نفر در سال ۱۳۳۵ به ۱,۱۴۵,۰۰۰ نفر در سال ۱۳۸۵ رسیده است (کمتر از ۲ برابر). بیشترین میزان افزایش جمعیت شهرنشین متعلق به شهرهای ارومیه، بوکان، خوی و میاندوآب می‌باشد.

مجموعه عوامل مذکور به معنی تقدم رشد شهرنشینی، پیشی گرفتن روند شهرنشینی بر شهرسازی و به تبع آن بروز چالش‌های پیش‌روی مدیریت شهری بویژه در زمینه پیدایش و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی می‌باشد.

توان‌ها و علل رشد جمعیت و شهرنشینی

(۱) بالا بودن نرخ رشد طبیعی جمعیت

نرخ رشد طبیعی جمعیت با حدود ۱/۸۵ درصد در حال حاضر بیشتر از میانگین کشوری (۱/۴) می‌باشد و انگهی زیاد بودن جمعیت استان در قیاس با دوره‌های قبل سبب شده که قدر مطلق افزایش جمعیت بالا تر باشد، به عنوان مثال جمعیت استان با ۳ درصد رشد در فاصله ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۵ تنها حدود ۱۱۰ هزار نفر افزایش یافته حال آنکه این افزایش با نرخ رشد تنها ۱/۸۵ درصد بیش از ۷۰۰ هزار نفر برای دوره ۸۵-۱۳۷۵ بوده است (مراجعه شود به اطلاعات جدول ۴ و ۵)

جدول شماره ۶: پیش بینی جمعیت استان آذربایجان غربی تا افق ۱۴۰۵

شرح	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۴۰۵
ارومیه	۵۳۹۰۳۶	۷۲۵۰۰۸	۸۷۱۲۰۴	۹۵۱۸۰۱	۱۰۴۰۳۵۷	۱۱۳۶۱۹۰	۱۲۴۰۰۳۴
پیرانشهر	۵۷۹۰۶	۸۶۷۲۱	۱۱۲۹۹۴	۱۲۷۵۵۰	۱۴۱۸۹۲	۱۵۵۹۶۸	۱۷۰۷۰۱
خوی	۲۶۷۸۴۷	۳۲۳۱۹۴	۳۷۰۰۷۲	۳۹۵۷۶۹	۴۲۳۴۰۵	۴۵۳۸۸۵	۴۸۷۹۸۲
سردشت	۷۴۴۵۱	۹۳۱۶۸	۱۰۵۵۶۹	۱۱۳۳۲۵	۱۲۲۰۹۱	۱۳۱۵۵۴	۱۴۱۷۴۲
سلماس	۱۲۷۸۴۰	۱۵۶۵۵۸	۱۸۳۳۸۱	۱۹۷۹۹۷	۲۱۳۸۱۴	۲۲۹۷۷۰	۲۴۶۹۱۹
ماکو	۱۳۰۶۷۸	۱۵۹۵۵۱	۱۷۶۴۱۱	۱۸۷۳۱۱	۲۰۰۱۰۶	۲۱۳۳۶۶	۲۲۹۲۳۴
مهاباد	۱۳۵۳۳۷	۱۷۱۶۲۴	۲۰۱۰۴۹	۲۱۷۱۶۳	۲۳۴۲۳۱	۲۵۱۷۲۳	۲۷۱۳۳۶
میاندوآب	۱۹۲۴۹۱	۲۲۳۲۸۰	۲۴۷۳۰۷	۲۶۲۲۶۶	۲۷۹۵۱۳	۲۹۹۰۹۰	۳۲۱۴۸۵
نقده	۹۹۷۹۷	۱۱۰۲۵۶	۱۱۸۵۱۶	۱۲۴۹۹۸	۱۳۲۶۳۸	۱۴۱۵۷۹	۱۵۲۰۹۰
بوکان	۱۲۸۶۸۰	۱۷۵۵۴۱	۲۰۴۳۰۸	۲۲۰۶۲۴	۲۳۷۲۳۸	۲۵۵۶۷۱	۲۷۵۱۲۱
شاهین دژ	۷۸۲۸۴	۹۱۱۵۸	۹۰۱۸۲	۹۲۴۶۵	۹۶۵۷۲	۱۰۲۵۷۰	۱۰۹۷۴۱
تکاب	۷۵۵۰۰	۸۴۹۰۱	۸۲۲۷۴	۸۳۱۱۸	۸۶۴۹۷	۹۱۶۷۳	۹۷۸۵۴
اشنویه	۴۲۴۸۸	۵۱۹۷۱	۶۴۵۵۱	۷۰۷۸۷	۷۷۲۴۷	۸۳۶۷۷	۹۰۱۷۴
چالدران	۴۰۴۶۸	۴۳۳۸۸	۴۵۶۴۱	۴۷۷۷۳	۵۰۶۷۰	۵۴۲۵۰	۵۸۰۸۳
استان	۱۹۹۰۸۰۰	۲۴۹۶۳۱۹	۲۸۷۳۴۵۹	۳۰۹۲۹۴۸	۳۳۳۶۲۷۱	۳۶۰۰۹۶۷	۳۸۹۲۴۹۵

ماخذ: وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۸۷، طرح جامع مسکن استان آذربایجان غربی

۲) بالا بودن دینامیک جمعیتی استان

براساس هرم سنی جمعیت، گروه سنی ۵ تا ۱۲ ساله و نیز ۱۹ تا ۲۴ ساله بیشترین تعداد جمعیت استان را به خود اختصاص داده اند که گویای توان بالای جمعیت برای ازدواج، باروری و بالاخره رشد جمعیت می باشد.

۳) گرایشات اجتماعی و قومی و مذهبی خاص در استان

گرایشات اهل سنت استان به مولید و بالا بودن نرخ باروری و زاد و ولد یکی از علل اصلی افزایش نرخ رشد جمعیت استان و افزایش چشمگیر جمعیت در شهرهایی نظیر بوکان، مهاباد و سایر شهرهای کردنشین می باشد. گسترش وسیع شهر ارومیه طی دو دهه اخیر و شکل گیری محلات نسبتاً وسیع حاشیه نشین در پیرامون آن اغلب نتیجه همین واقعیت می باشد.^۳

۴) عدم تعادل‌های اکولوژیکی در پهنه سرزمین

ضعف بنیان‌های کشاورزی از حیث عدم کاربست شیوه‌های مدرن بهره برداری و پایین بودن ظرفیت محیطی برای نگهداشت جمعیت در مناطق روستایی موجب گسیل بخش اعظمی از جمعیت به مناطق شهری استان شده است.^۴ (مقایسه میزان رشد جمعیت شهری طی سه دهه اخیر نشان می‌دهد که رشد جمعیت شهرنشین نتیجه مهاجرت روستاییان و یا تبدیل مراکز روستایی پر جمعیت به مراکز شهری بوده است تا نتیجه رشد طبیعی جمعیت). جمعیت شهرنشین استان در طول ۵۰ سال اخیر ۱۰ برابر شده است حال آنکه این میزان برای جمعیت مناطق روستایی استان کمتر از ۲ برابر است.

۵) نابرابری‌های شهر و روستا (بی عدالتی در فضا)^۵

دو سطحی بودن نظام مدیریت توسعه زمین‌های را برای جریان مهاجرت و حرکات جمعیتی رقم زده که بازتاب آن را می‌توان در نسبت شهرنشینی استان مشاهده کرد.

۶) واقع شدن در مرحله دوم گذار جمعیتی^۶

یکی دیگر از عوامل موثر رشد جمعیت و به تبع آن شهرنشینی در سطح استان واقع شدن مناطق و پهنه‌های حاشیه‌ای (فضاهای فراموش شده یا بکر) آن در مرحله دوم گذار جمعیتی می‌باشد.^۷

۷) نابرابری زمینه‌های اشتغال و درآمدی در شهر

براساس مطالعات طرح آمایش استان، تفاوت درآمدی مناطق شهری و روستایی حدود دو برابر می‌باشد تفاوت‌های درآمد، اشتغال، امنیت و رفاه اجتماعی از مؤلفه‌های مؤثر در نابرابری‌های فضایی، اقتصادی و اجتماعی در سطح استان می‌باشد.

گرایش‌های فرهنگی حادث شده بر سبک زندگی

تغییرات فرهنگی حادث شده در سه دهه اخیر در حوزه نگرش، سبک زندگی، جایگاه زنان، مطالبات اجتماعی، گرایش‌های جوانان و عدم همخوانی تحولات اقتصادی با این قبیل گرایش‌ها، از دیگر عوامل اصلی در گسترش شهرنشینی، تحولات کالبدی و اجتماعی مناطق روستایی و بالاخره سبک و نظام تولید می‌باشد که همگی به نحوی بر گسترش الگوهای سکونت و حرکات جمعیت مؤثر بوده است.

جدول (۷): پیش بینی جمعیت مناطق شهری شهرستانهای استان تا افق ۱۴۰۵

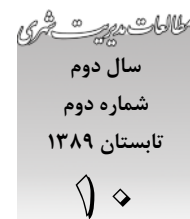
سال	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۴۰۵
ارومیه	۴۴۶۶۷۳	۵۹۶۱۱۷	۶۷۱۱۶۸	۷۴۸۳۱۷	۸۲۶۲۰۳	۹۰۷۷۳۲
پیرانشهر	۳۵۰۵۴	۵۹۷۲۱	۷۲۶۶۰	۸۵۰۵۴	۹۶۲۳۰	۱۰۷۲۹۲
خوی	۱۸۰۵۷۹	۲۱۵۸۸۴	۲۳۳۷۱۶	۲۵۰۵۴۱	۲۶۸۵۷۷	۲۸۹۳۳۴
سردشت	۳۹۱۶۸	۵۰۴۵۳	۵۶۲۵۲	۶۲۱۰۷	۶۷۵۶۹	۷۳۱۵۰
سلماس	۷۲۸۸۲	۸۹۶۱۷	۹۷۹۷۸	۱۰۶۵۹۴	۱۱۴۸۳۲	۱۲۳۷۰۷
ماکو	۶۵۶۲۷	۸۰۲۴۴	۸۷۷۳۱	۹۵۴۴۶	۱۰۲۸۲۲	۱۱۱۳۱۵
مهاباد	۱۰۷۷۹۹	۱۳۵۷۸۰	۱۴۹۹۱۲	۱۶۳۸۹۹	۱۷۷۴۳۷	۱۹۲۰۹۳
میاندوآب	۱۰۱۲۸۸	۱۲۶۱۵۸	۱۳۹۲۸۹	۱۵۱۵۳۸	۱۶۳۲۴۹	۱۷۵۸۶۶
نقده	۷۱۶۰۴	۸۱۴۷۴	۸۷۷۷۱	۹۴۰۸۹	۱۰۰۸۶۲	۱۰۸۶۵۷
بوکان	۱۲۰۹۶۵	۱۵۱۶۸۹	۱۶۷۴۷۷	۱۸۲۲۰۵	۱۹۷۲۵۵	۲۱۲۵۰۰
شاهین دژ	۳۷۵۲۰	۴۴۲۴۷	۴۷۶۶۷	۵۱۰۹۸	۵۴۷۷۶	۵۹۰۱۰
تکاب	۴۲۵۶۹	۴۴۰۴۳	۴۵۸۳۳	۴۸۶۵۰	۵۱۸۹۵	۵۵۶۳۱
اشنویه	۲۵۵۹۵	۳۳۱۲۰	۳۶۹۲۷	۴۰۷۷۰	۴۴۵۷۴	۴۸۲۵۶
چالدران	۱۴۸۱۲	۱۶۴۰۷	۱۷۵۰۲	۱۸۸۵۴	۲۰۳۱۱	۲۱۸۸۱
استان	۱۳۴۴۰۴۶	۱۷۲۴۹۵۴	۱۹۱۱۸۸۲	۲۰۹۹۱۶۲	۲۲۸۶۵۹۴	۲۴۸۶۴۲۴

ماخذ: وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۸۷، طرح جامع مسکن استان آذربایجان غربی

تبعات و تاثیرات مولفه‌های مذکور را می‌توان در گسترش کالبدی و محتوایی مراکز شهری و همچنین روستایی شدن مناطق شهری مشاهده نمود که در اینجا با توجه به هدف مقاله به تحلیل نحوه اثرگذاری آن در گسترش افقی شهرها و سپس سکونتگاه‌های غیررسمی می‌پردازیم.

علل گسترش افقی بی‌رویه شهرهای استان

- ✓ رشد بالای جمعیت به خاطر مهاجرت گسترده از مناطق روستایی و بالا بودن نرخ رشد طبیعی جمعیت شهرنشین؛
- ✓ فرهنگ مسکن تک واحدی و یک طبقه و اغلب با حیاط‌های بزرگ؛
- ✓ ماهیت غیر واقع‌گرایانه طرح‌های جامع شهری در پیش‌بینی‌های جمعیت و تثبیت خط محدوده (ایجاد رانت) و به تبع آن گسترش ساخت و سازهای حاشیه‌ای (نظیر آنچه که در خوی و میاندوآب و بوکان شاهد هستیم)^۸؛

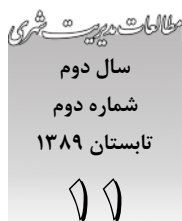

- ✓ نقش دولت بعنوان متولی امر مسکن در پروسه تملک، ساخت و واگذاری اراضی وسیع در پیرامون شهرها (نبود یا ضعف نهادهای مردمی تصمیم ساز و تصمیم گیر در حوزه‌های مدیریت شهری)؛
- ✓ نظارت و کنترل اندک یا نارسا بر محدوده‌ها و حریم‌های شهری؛
- ✓ نبود مدیریت یکپارچه و واحد شهری و ناهماهنگی در ارائه خدمات به محلات حاشیه‌ای و نوع نگاه متفاوت سازمانها به بحث اسکان غیررسمی (موضوع ماده ۱۳۶ و ۱۳۷ قانون برنامه سوم و چهارم توسعه)؛
- ✓ عدم نظارت و کنترل مدیریت شهرستان‌ها و شهرها بر اجرای قانون ممنوعیت تغییر کاربری باغات و اراضی کشاورزی پیرامون شهرها (مصوب ۱۳۷۴ مجلس شورای اسلامی)؛
- ✓ نبود موانع جدی در پیرامون شهرها (اعم از طبیعی یا انسان ساخت) که زمینه گسترش ساخت و سازها را بصورت افقی در پیرامون شهرها فراهم ساخته؛
- ✓ نوع فرهنگ ساخت و ساز حاکم بر منطقه که خانه کوچک را به آپارتمان نشینی حتی با مساحت بزرگ ترجیح می‌دهند.

آینده نگری جمعیت، خانوار و واحد مسکونی

برای آینده نگری جمعیت استان آذربایجان غربی به تفکیک مناطق شهری و روستایی آن، پیش‌بینی‌های زیر مورد بررسی و استفاده قرار گرفت:

- (۱) پیش‌بینی‌های انجام شده در طرح‌های ناحیه‌ای، طرح‌های جامع شهر و شهرستان؛
 - (۲) پیش‌بینی‌های انجام شده در طرح‌های موضوعی نظیر طرح برآورد مشمولان نظام وظیفه در افق ۱۴۰۰ به تفکیک استان؛
 - (۳) تدقیق پیش‌بینی‌های صورت گرفته و پیش‌بینی جمعیت استان به تفکیک شهرستان؛
- بررسی‌ها نشان می‌دهد که پیش‌بینی‌های انجام شده توسط طرح برآورد مشمولان نظام وظیفه از دقت بالایی برخوردار می‌باشد. به طوری که اختلاف پیش‌بینی جمعیت طرح فوق‌الذکر در سال ۱۳۸۵ با جمعیت سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ تنها ۵۰ هزار نفر یا کمتر از ۲ درصد است. اما برآوردهای انجام شده در طرح‌های ناحیه‌ای، از طرفی با روش‌های متفاوت انجام شده است و از طرفی دیگر، در برخی موارد از واقعیت دور هستند. بنابراین، در نهایت پیش‌بینی‌های طرح یاد شده برای استان در نظر گرفته شد.

جدول (۸): آینده نگری جمعیت استان آذربایجان غربی به تفکیک مناطق شهری و روستایی

شرح	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۴۰۵
جمعیت استان	۱۹۹۰۸۰۰	۲۴۹۶۳۱۹	۲۸۷۳۴۵۹	۳۰۹۲۹۴۸	۳۳۳۶۲۷۱	۳۶۰۰۹۶۷	۳۸۹۲۴۹۵
جمعیت شهری استان	۹۰۲۹۹۹	۱۳۴۴۰۴۶	۱۷۲۴۹۵۴	۱۹۱۱۸۸۲	۲۰۹۹۱۶۲	۲۲۸۶۵۹۴	۲۴۸۶۴۲۴
جمعیت روستایی استان	۱۰۶۸۵۱۲	۱۱۵۲۲۷۳	۱۱۴۸۵۰۵	۱۱۸۱۰۶۶	۱۲۳۷۱۰۹	۱۳۱۴۳۷۲	۱۴۰۶۰۷۱

ماخذ: محاسبات نگارنده

اما برای برآورد جمعیت به تفکیک شهرستان، از آنجا که اطلاعات نرخ زاد و ولد و مرگ و میر به تفکیک شهرستان در دسترس نیست، از تدقیق برآوردهای طرح‌های جامع شهر و ناحیه با توجه به جمعیت برآورده شده استان استفاده شده است. بدین ترتیب که تغییرات در نرخ رشد جمعیت شهرها و نواحی متناسب با سر جمع آنها داده شد. نتیجه پیش‌بینی جمعیت استان به تفکیک مناطق شهری و روستایی تا افق ۱۴۰۵ در جدول شماره ۶ و ۷ ارائه شده است. براساس پیش‌بینی‌های صورت گرفته برای جمعیت و با استفاده از روش نرخ سرپرستی خانوار اقدام به پیش‌بینی خانوارهای شهرستانهای استان شد.

پیش‌بینی تعداد واحد مسکونی مورد نیاز

پیش‌بینی تعداد واحد مسکونی استان آذربایجان غربی به تفکیک شهرستان براساس پیش‌بینی خانوارهای انجام شده در قسمت قبل صورت گرفت. یکی از اهداف کلان برنامه‌های توسعه بالادست (برنامه چهارم و پنجم)، نیل به یک واحد مسکونی به ازاء هر خانوار است. بر همین اساس هدف‌گذاری یک واحد مسکونی به ازاء هر خانوار مبنای محاسبه قرار گرفته، از آنجا که پیش‌بینی جمعیت و خانوار براساس دوره‌های ۵ ساله انجام شده بود، برای پیش‌بینی تعداد واحد مسکونی به تفکیک هر سال، با فرض توزیع متعادل افزایش تعداد واحدهای مسکونی در طول هر ۵ سال، محاسبات انجام شد.

جدول (۹): پیش‌بینی خانوار استان به تفکیک مناطق شهری و روستایی تا افق ۱۴۰۵

سال	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۴۰۵
استان	۴۷۰۷۳۲	۶۵۵۹۵۸	۷۷۵۳۸۷	۹۱۷۵۶۲	۱۰۸۵۶۷۰	۱۲۸۶۳۰۳
مناطق شهری	۲۷۹۴۱۷	۴۲۲۴۳۶	۵۱۱۵۰۶	۶۱۳۶۲۴	۷۳۰۴۴۱	۸۶۸۱۲۰
مناطق روستایی	۱۹۱۳۱۵	۲۳۳۵۲۲	۲۶۳۸۸۱	۳۰۳۹۳۸	۳۵۵۲۲۹	۴۱۸۱۸۳

ماخذ: وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۸۷، طرح جامع مسکن استان آذربایجان غربی

بدین ترتیب برای نیل به هدف شاخص خانوار در واحد مسکونی در افق ۱۴۰۵ باید تعداد واحدهای مسکونی استان از ۵۷۸۱۱۳ واحد در سال ۱۳۸۵ به ۱۲۸۶۳۰۳ واحد در سال ۱۴۰۵ افزایش یابد، تعداد واحدهای مسکونی مناطق شهری استان از ۳۷۶۵۵۰ واحد مسکونی در سال ۱۳۸۵ به ۸۶۸۱۲۰ واحد مسکونی در سال ۱۴۰۵ باید برسد و تعداد واحدهای مسکونی مناطق روستایی از ۲۰۱۵۶۳ واحد در سال ۱۳۸۵ به ۴۱۸۱۸۳ واحد در سال ۱۴۰۵ افزایش یابد.

جدول (۱۰): برآورد تعداد واحد مسکونی مورد نیاز شهرستان‌های استان در افق ۱۴۰۵

مناطق شهری	کل استان
۲۳۸۶۵۰	۴۱۱۱۷۰
۳۷۶۵۵۰	۵۷۸۱۱۳
۳۹۵۱۴۲	۶۰۳۱۸۸
۴۱۳۷۳۴	۶۲۸۲۶۲
۴۳۲۳۲۵	۶۵۳۳۳۶
۴۵۰۹۱۷	۶۷۸۴۱۱
۴۶۹۵۰۹	۷۰۳۴۸۵
۴۹۲۱۹۸	۷۳۶۸۶۵
۵۱۴۸۸۸	۷۷۰۲۴۴
۵۳۷۵۷۷	۸۰۳۶۲۳
۵۶۰۲۶۶	۸۳۷۰۰۲
۵۸۲۹۵۵	۸۷۰۳۸۱
۶۱۰۷۰۶	۹۱۱۳۹۹
۶۳۸۴۵۶	۹۵۲۴۱۷
۶۶۶۲۰۷	۹۹۳۴۴۵
۶۹۳۹۵۷	۱۰۳۳۴۴۵۴
۷۲۱۷۰۸	۱۰۷۵۴۷۲
۷۵۰۹۹۰	۱۱۱۷۶۳۸
۷۸۰۲۷۳	۱۱۵۹۸۰۴
۸۰۹۵۵۵	۱۲۰۱۹۷۱
۸۳۸۸۳۸	۱۲۴۴۱۳۷
۸۶۸۱۲۰	۱۲۸۶۳۰۳

منبع: محاسبات نگارنده

سال دوم
شماره دوم
تابستان ۱۳۸۹

۵۳

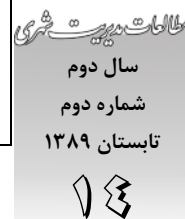
برآورد مساحت زیر بنای واحدهای مسکونی

پس از برآورد تعداد واحد مسکونی مورد نیاز و نیز برآورد حجم نیاز به ساخت و ساز^{۱۰} برای محاسبه زمین لازم برای ساخت و ساز، نیازمند برآورد کل زیر بنای لازم برای ساخت و ساز هستیم.

اندازه واحدهای مسکونی در استان (همانند سایر مناطق کشور)، به دلیل افزایش قیمت مسکن و در نتیجه کاهش توان خرید واحدهای مسکونی بزرگ، در حال کاهش است. از سوی دیگر، برای حفظ کیفیت سکونت، نیازمند کنترل کاهش بیش از اندازه واحدهای مسکونی هستیم.

جدول (۱۱): برآورد سطح زیر بنای لازم برای ساخت و ساز به تفکیک سال تا افق ۱۴۰۵

سال	کل	مناطق شهری
۱۳۸۶	۴,۰۶۰,۷۰۹	۳,۱۳۴,۶۷۶
۱۳۸۷	۴,۱۱۰,۱۲۰	۳,۱۷۴,۳۲۶
۱۳۸۸	۴,۱۵۹,۵۳۲	۳,۲۱۳,۹۷۷
۱۳۸۹	۴,۲۰۸,۹۴۳	۳,۲۵۳,۶۲۸
۱۳۹۰	۴,۲۵۸,۳۵۵	۳,۲۹۳,۲۷۹
۱۳۹۱	۴,۵۸۶,۴۶۱	۳,۱۹۸,۹۲۴
۱۳۹۲	۴,۶۴۱,۳۴۷	۳,۲۳۷,۵۴۴
۱۳۹۳	۴,۶۹۶,۲۳۳	۳,۲۷۶,۱۶۳
۱۳۹۴	۴,۷۵۱,۱۱۹	۳,۳۱۴,۷۸۳
۱۳۹۵	۴,۸۰۶,۰۰۵	۳,۳۵۳,۴۰۳
۱۳۹۶	۵,۱۸۸,۸۳۵	۳,۳۶۹,۵۴۵
۱۳۹۷	۵,۲۴۸,۹۵۷	۳,۴۰۷,۸۲۰
۱۳۹۸	۵,۳۰۹,۰۸۰	۳,۴۴۶,۰۹۶
۱۳۹۹	۵,۳۶۹,۲۰۲	۳,۴۸۴,۳۷۱
۱۴۰۰	۵,۴۲۹,۳۲۴	۳,۵۲۲,۶۴۷
۱۴۰۱	۵,۸۱۰,۲۴۹	۳,۹۲۲,۲۹۲
۱۴۰۲	۵,۸۷۵,۵۰۴	۳,۹۶۶,۳۴۴۹
۱۴۰۳	۵,۹۴۰,۷۵۹	۴,۰۱۰,۴۰۷
۱۴۰۴	۶,۰۰۶,۰۱۴	۴,۰۵۴,۴۶۴
۱۴۰۵	۶,۰۷۱,۲۶۹	۴,۰۹۸,۵۲۱

سال دوم

شماره دوم

تابستان ۱۳۸۹

بنابراین، در این روش، هدف متوسط واحد مسکونی ۱۰۰ متر مربعی برای استان در نظر گرفته شده و اندازه واحدهای مسکونی با استفاده از تابع لوژیستیک، به صورت تابع اشباع شونده در حد اشباع ۱۰۰ متر مربع در نظر گرفته می‌شود. با در دست داشتن متوسط اندازه واحدهای مسکونی و ضرب آن در تعداد واحدهای مسکونی لازم در هر دوره، مساحت زیربنای لازم برای ساخت و ساز در هر دوره محاسبه می‌شود.

یافته‌های پژوهش

(۱) دور نمای بلند مدت رشد سکونتگاه‌های غیررسمی (چالش‌های پیش‌روی مدیریت شهری استان) براساس بررسی‌های صورت گرفته که بخشی از نتایج آن در صفحات قبل آورده شد، حداقل تا بیست سال آتی یعنی تا سال ۱۴۰۵ شاهد گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی و محلات حاشیه نشین پیرامون شهرهای استان خواهیم بود که بخشی از مؤلفه‌های مؤثر در این وضعیت به شرح زیر می‌باشد:

- تداوم رشد جمعیت استان به بیش از یک میلیون نفر تا سال ۱۴۰۵، بعبارت دیگر هر سال بطور میانگین ۵۰ هزار نفر به جمعیت استان اضافه خواهد شد که برای هر ماه ۴۱۶۶ نفر و به ازای هر روز ۱۳۷ نفر خواهد بود که اگر سرانه ۵۰ متر مربع در نظر گرفته شود. باید هر روز ۶۸۵۰ متر مربع بنا در سطح استان ساخته شود. توجه به این نکته که امکان پشتیبانی برنامه‌های، مالی و نظارتی چنین حجمی از ساخت و ساز در چارچوب‌های رسمی مقدور نیست معلوم می‌دارد که بخشی از آن متوجه ساخت و سازهای غیررسمی اراضی حاشیه‌ای و ارزان قیمت شهرهای استان خواهد بود؛
- براساس محاسبات صورت گرفته تا سال ۱۴۰۵ حدود ۷۰۰ هزار نفر به جمعیت شهر نشین استان اضافه خواهد شد. اندکی تامل در نظام مدیریت شهرهای استان که خود یکی از عوامل اصلی شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی دهه‌های اخیر در کنار سایر عوامل اقتصادی، زیربنایی و برنامه‌ای بوده است، می‌توان این نتیجه را گرفت که در بهترین وضعیت شاید ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی کنونی را انتظار داشت و امحا یا ساماندهی زمینه‌های ممانعت از تداوم فرایند حاشیه نشینی، بسیار دور از ذهن می‌نماید؛
- روند افزایشی هزینه‌های زندگی در شهرها و به تبع آن رانده شدن بخشی از فقرای شهری، مستاجرین و مهاجرین به نواحی حاشیه‌ای شهرها (نظیر آنچه که در مورد جدایی‌گزینی اکولوژیکی در ارومیه، میاندوآب، خوی و مهاباد شاهد هستیم^(۱)؛

- ساختار هرم سنی جمعیت استان که بیش از ۲۵ درصد آن در گروه سنی زیر ۲۴ سال قرار گرفته است دینامیک بسیار بالایی را برای رشد جمعیت و همچنین برای برنامه ریزی مسکن، اشتغال و نیازهای ویژه این گروه سنی ارائه می‌دهد؛
- تفاوت چشمگیر قیمت زمین و مسکن بین مرکز و حاشیه در تمامی مناطق شهری استان به علت ماهیت نظام منطقه بندی و تک هسته‌ای بودن شهرها و به تبع آن سکونت فقرا و مهاجرین روستایی در محدوده اراضی حاشیه‌ای ارزان قیمت و سهل الوصول؛
- بطئی بودن ماهیت رویکرد توانمندسازی اجتماعات، ظرفیت سازی مدیریت، نهادسازی و اجرای سیاستهای مبتنی بر رهیافت فقرقابلیتی^{۱۲} در راستای رفع معضل اسکان غیر رسمی؛
- تداوم روند مهاجرت به شهرها و مراکز جمعیتی رو به رشد و روستاهای بزرگ استان و به موازات آن اجتناب ناپذیری تبدیل نقاط روستایی بالای ۱۰ هزار نفر به شهر که خود این قبیل شهرها بهترین زمینه را برای گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی (به لحاظ دشواری‌های اقتصادی زندگی در شهرهای بزرگ) برای مهاجرین فراهم می‌کند؛
- براساس برآوردهای صورت گرفته تعداد واحدهای مسکونی استان از ۵۷۸۱۱۳ واحد در سال ۱۳۸۵ به ۱۲۸۶۳۰۳ واحد در سال ۱۴۰۵ افزایش می‌یابد و تعداد واحدهای مسکونی مناطق شهری از ۳۷۶۵۵۰ واحد مسکونی در سال ۱۳۸۵ به ۸۶۸۱۲۰ واحد مسکونی در سال ۱۴۰۵ باید برسد که قریب به افزایش سه برابری را نشان می‌دهد که سازماندهی و تأمین این تعداد واحد مسکونی با ساختارهای مدیریتی، مالی و برنامه‌ای کنونی جز از طریق حوزه غیررسمی امکانپذیر نخواهد بود؛
- سطح زیر بنای لازم برای ساخت و ساز در مناطق شهری برای سال ۱۳۸۸ بیش از سه میلیون متر مربع بوده است که این میزان برای سال ۱۴۰۵ بیش از چهار میلیون مترمربع خواهد بود. اندکی پژوهش در مورد اینکه سه میلیون مترمربع تحقق یافته یا خیر؟ پاسخی خواهد بود بر واقعیت اجتناب ناپذیر- یا پذیر گسترش اسکان غیررسمی و محلات حاشیه نشین و اغلب فقر در افق برنامه یعنی ۱۴۰۵.

۲) راهبردهای مدیریتی

مجموعه عوامل و واقعیات مذکور گویای تشدید معضلات ناشی از رشد سکونتگاه‌های غیررسمی - یا در خوش‌بینانه‌ترین وضعیت - عدم تقلیل مسائل کنونی می‌باشد که توجه به راهبردهای زیر را در حوزه مدیریت شهری استان ضروری می‌سازد.

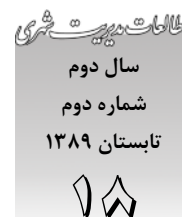
- عمل به برنامه مصوب آمایش سرزمین استان و رفع نابرابری‌های فضایی- اجتماعی و فعالسازی فضاهای متروک و بکر و بالاخره کمک به توسعه پایدار و یکپارچه؛
 - رویکرد به حوزه‌های اجتماعی- محله‌ای در بحث مدیریت و برنامه ریزی شهری بجای رویکرد فن سالارانه و کالبدی صرف؛
 - بر پاسازی مدیریت واحد شهری، حکمروایی شایسته و مشارکت و توانمندسازی مردم بموازات ظرفیت سازی در حوزه‌های مدیریت شهری؛
 - اجرایی ساختن پیشنهادات و پروژه‌های مصوب در برنامه‌های ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی شهرهای ارومیه، خوی، مهاباد، میاندوآب و بوکان؛
 - توجه و اجرای اصول اصلی و هادی سند توانمندسازی ملی کشور از رهگذر فعالسازی ستاد توانمندسازی استان و ستادهای هماهنگی در شهرستان‌ها؛
 - رویکرد به منطقه بندی سیال اراضی پیرامون کلیه شهرها بجای نگرش صلب در تعیین و تثبیت خط محدوده و حریم.
- در صورت اعمال مدیریت راهبردی و توجه به راهبردهای مذکور شاید بتوان گفت که موقعیت کنونی استان از حیث بین المللی، منطقه‌ای و منابع انسانی یک شرایط استراتژیک را برای به تحرک انداختن مؤلفه‌های توسعه پایدار فراهم سازد و در صورت عدم توجه به این فرصت، شاهد تبدیل آن به تهدید در ابعاد وسیع شهرنشینی، فقر، جرم، ناامنی، بد مسکنی و مسکن نایابی و... خواهیم بود.

منابع و ماخذ

- (۱) اطهاری، کمال. (۱۳۷۹). حاشیه نشینی در ایران. فصلنامه مدیریت شهری شماره ۲ سازمان شهرداری‌های کشور
- (۲) پیران، پرویز. (۱۳۸۷). از اسکان غیررسمی تا اسکان نایابی. فصلنامه هفت شهر شماره ۲۳-۲۴ بهار و تابستان ۱۳۸۷
- (۳) جواهری پور، مهرداد. (۱۳۸۵). طرح بررسی حاشیه‌نشینی. گزارش چاپ نشده وزارت مسکن و شهرسازی.
- (۴) رفیعی، مینو و دیگران. (۱۳۸۵). طرح جامع مسکن، سند تحلیلی. جمع بندی مطالعات، وزارت مسکن و شهرسازی

- ۵) سرور، رحیم. (۱۳۸۷). اقتصاد شهری. جزوه درسی، دوره کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی
- ۶) سرور، رحیم. (۱۳۸۸). فقر و ناپایداری شهری. فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی (در مرحله چاپ)
- ۷) صرافی، مظفر. (۱۳۸۷). ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی کشور در پرتو حکمروایی خوب شهری. فصلنامه هفت شهر، شماره شماره ۲۳-۲۴ بهار و تابستان ۱۳۸۷
- ۸) محمودی، وحید و صمیمی فر. (۱۳۷۶). فقر قابلیت. فصلنامه رفاه اجتماعی، سال چهارم، شماره ۱۷
- ۹) مرکز آمار ایران (۱۳۸۵). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن آذربایجان غربی.
- ۱۰) مرکز آمار ایران. (۱۳۴۵). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن آذربایجان غربی.
- ۱۱) مرکز آمار ایران. (۱۳۵۵). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن آذربایجان غربی.
- ۱۲) مرکز آمار ایران. (۱۳۶۵). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن آذربایجان غربی.
- ۱۳) مرکز آمار ایران. (۱۳۷۵). نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن آذربایجان غربی.
- ۱۴) مهندسین مشاور آب اندیشان سبز. (۱۳۸۶). طرح جامع مسکن استان آذربایجان غربی.
- ۱۵) مهندسین مشاور زیستا. (۱۳۷۶). طرح جامع شهرستان میاندوآب. سازمان مسکن و شهرسازی استان آذربایجان غربی
- ۱۶) مهندسین مشاور نقش کلیک. (۱۳۸۸). برنامه ساماندهی و توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی خوی.
- ۱۷) وزارت مسکن و شهرسازی. (۱۳۸۳). سند توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی (مصوب هیئت وزیران- بهمن ۱۳۸۲). تهران: سازمان عمران و بهسازی شهری.
- ۱۸) وزارت مسکن و شهرسازی. (۱۳۸۷). طرح جامع مسکن استان آذربایجان غربی. مهندسین مشاور آب اندیشان سبز.
- 19) Harper, Malcolm (1996), Urban Planning and The Informal Sector. In: Region Development Dialogue, vol.17.No1,spring,pp.97-112.
- 20) Jonston. Rj, & etal (2001). The Dictionary of Human Geography. Black Well. New York
- 21) Knox, Paul & Steven Pinch (2000) Urban Social Geography, Pearson edition, England, fourth edition

- 22) Rempel, Henry (1996) Rural-to-Urban Migration and- Urban Informal Activities, in: Regional Development Dialogue, vol.17, Nol, siting 1996 pp.39-51
- 23) Walter, G.R.(2003) A Process-Discursive Approach to Community Economic Development, in: Community Development Journal, vol,38, No2, April 2003, pp.109-119

یاداشتها

^۱ جمعیت استان در سرشماری ۱۳۸۵ حدود ۲/۹۰۰ ۰۰۰ نفر بوده است که با احتساب حدود ۵۰ هزار نفر خالص افزایش سالانه، عملاً می توان گفت که در حال حاضر (سال ۱۳۸۸) جمعیت استان بیش از ۳ میلیون نفر می باشد.

^۲ جمعیت استان در سرشماری ۱۳۸۵ حدود ۲/۹۰۰ ۰۰۰ نفر بوده است که با احتساب حدود ۵۰ هزار نفر خالص افزایش سالانه، عملاً می توان گفت که در حال حاضر (سال ۱۳۸۸) جمعیت استان بیش از ۳ میلیون نفر می باشد.

^۳ بعد خانوار در شهرستانهای کرد نشین استان نظیر بوکان، پیرانشهر، سردشت، مهاباد و اشنویه بالاتر از ۵ نفر می باشد در حالیکه این نسبت در سایر شهرستانها پایین تر است.

^۴ بررسی نرخ رشد جمعیت استان به تفکیک شهرستان طی سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵ نشان می دهد که بیشترین رشد جمعیت شهری در شهرستانهایی رخ داده که دارای چنین پهنه ها و فضاهایی هستند، نظیر پیرانشهر (۷/۲۹ درصد) سردشت (۴/۶۶ درصد) بوکان (۳/۳۳ درصد) ماکو (۲/۸۳ درصد) شاهین دژ (۲/۶۰ درصد).

^۵ عدالت در فضا به این معنا است که مکان زندگی هر فرد (اعم از مناطق روستایی یا محلات شهری) نبایستی مانع دسترسی او به فرصتهای زندگی (اشتغال، رفاه، تحصیل و...) بشود البته همه خدمات را به لحاظ اصل صرفه های اقتصادی نمی توان در همه محلات و مکانها مستقر ساخت ولی یک ساکن حاشیه شهر یا روستایی بایستی بقدری درآمد داشته باشد که بتواند از امکانات مناسب در شهر با صرف هزینه معقول بهره مند شود.

^۶ مدل گذار جمعیت دارای ۳ مرحله می باشد. در مرحله دوم به موازات توسعه امکانات بهداشتی، میزان مرگ و میر پایین آمده ولی هنوز مولفه های فرهنگی نتوانسته اند این اتفاقات را در رفتارهای باروری و زاد و ولد خانوارها نهادینه سازد و لذا به رغم پایین آمدن نرخ مرگ و میر، هنوز نرخ زادوولد کم و بیش وضعیت سابق خود را ادامه می دهد.

^۷ بعد خانوار در کل شهرستانهای استان بیش از ۴ نفر می باشد که بیشترین آن مربوط به پیرانشهر (۵/۴۷) و کمترین آن مربوط به ارومیه (۴/۰۴) می باشد.

^۸ تعداد محلات حاشیه نشین خارج از محدوده مصوب طرح جامع در این دو شهر یعنی خوی و میاندوآب بترتیب ۲۱ و ۶ محله می باشد. این نسبت در بوکان به بیش از ۱۰ محله می رسد (مطالعات نگارنده)

^۹ استقرار اغلب شهرهای استان بر دشتهای حاصلخیز پیرامون دریاچه ارومیه می باشد.

۱۰ در هر دوره علاوه بر نیاز به ساخت و ساز تعداد واحدهایی که باید برای دوره بعد اضافه شود، به ساخت و سازهای جایگزین جهت واحدهای مسکونی تخریبی نیاز است. بنابراین برای محاسبه حجم نیاز ساخت و ساز باید به برآوردی از نرخ تخریب در هر سال پرداخت، نرخ تخریب تابعی از توجه نظام برنامه ریزی شهری به نوسازی بافت های فرسوده، افزایش قیمت زمین و مسکن، نوع مصالح، میزان مقاوم سازی ساختمان ها می باشد. که ابتدا نسبت به برآورد حجم نیاز به ساخت و ساز اقدام و نتایج استخراج شده در برآورد مساحت زیر بنای واحدهای مسکونی لحاظ شده است.

^{۱۱} تشدید این وضعیت به بروز پدیده اسکان نایابی منجر می شود. منظور از اسکان نایابی اشاره به حالتی است که بر کنار از اراده افراد و خانواده ها و به رغم تمایل آنان شرایطی شکل می گیرد که واگذاری سر پناه، خرید، رهن و بالاخره اجاره سرپناه در هیچ مکانی برای این قبیل از خانوارها ممکن نیست. (پیران پرویز ۱۳۸۷: ۲۴)

^{۱۲} فقر قابلیت (Capability poverty) اولین بار توسط آمارتیاسن (۱۹۸۵) برنده جایزه نوبل در سال ۱۹۸۸ مطرح شد. سن قابلیت را به معنی آن چه که مردم واقعاً قادر به انجام دادن آن هستند تغییر می کند. اصولاً فقر قابلیت دامنه وسیعی از فقر را در بر می گیرد که در طی آن تامین قابلیت های پایه و برخورداری از سواد، آموزش و سلامتی تنها بخشی از موارد رفع فقر است. گستره وسیع تر فقر قابلیت، قیود اجتماعی یا محدودیت های محیطی است که فقر قابلیت مضاعفی را به فرد تحمیل می کند آن عبارت است از عدم امکان دفاع در برابر بلایای طبیعی، بیماریها، آلودگی ها و مانند آن.

